

## KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ İKİLEMELERİN SINIFLANDIRILMASI

Emine ATMACA\*

Ö. Faruk KRAL\*\*

## Öz

Türkiye Türkçesinde *atf-ı tefsiri*, *ikiz kelime*, *ikilemeli ad*, *ikizleme*, *tekrar*, *bağlam öbeği*, *ikileme* ve *koşma* gibi çeşitli adlandırmalarla karşılanan ikilemeler için Kazak Türkçesinde *qos söz* veya *qosarlama* terimleri kullanılır. Kazak Türkçesinde, yakın ya da zıt anlamlı kelimelerin belli ses kuraları dâhilinde, anlamı güçlendirmek amacıyla bir araya getirilip tek bir kelimeymiş gibi anlam ifade edecek şekilde kullanılmasına *qos söz* veya *qosarlama* denir.

Bu makalede, Kazak Türkçesinde yazı ve konuşma dilinde kullanılan *qos sözlerin* düzenlenmesindeki geçerli diziliş kuralları ve anlam ilişkileri üzerinde durulmuştur.

**Anahtar Sözcükler:** Kazak Türkçesi, *qos söz* veya *qosarlama*, ses bilgisi, şekil bilgisi.

## CLASSIFICATION OF HENDIADYOIN IN THE KAZAKH TURKISH

## Abstract

Hendiadyoin, are met *atf-ı tefsiri*, *word twins*, *name with dilemma and repeat the context of phrases* in the Turkey Turkish. In the Kazakh Turkish used *qos söz* or *qosarlama* terms for the doublings. Hendiadyoin, is called near or antonyms words under the rules of certain sounds, such as a single word is used to make sense.

In this article, was focused on the hendiadyoin writing and speaking in the Kazakh Turkish. Has been emphasized semantical and phonetical rules of hendiadyoin in the Kazak language.

**Keywords:** Kazak Turkish, *qos söz* or *qosarlama*, phonetic, morphology.

## Ø. Giriş

İkileme, Osmanlı Türkçesinde *atf-ı tefsiri*; İngilizcede *reduplication dual*, *hendiadyoin* Almancada *verdoppelung*, *zwilligsformen*, *hendiadyoin*; Fransızcada *redoublement*, *hendiadyoin* (Hatiboğlu, 1981: 9); Rusçada ise *парные слова* (Gültek, 2004: 1050-1051; Baskakov, 1947: 244) terimleriyle karşılanır. Yerli Türkologlar çalışmalarında bu konu için genellikle *ikileme* (Hatiboğlu, 1981; Öz, 1997; Tekin, 1998; Hengirmen, 1999; Abik, 1999; Vardar, 2002; Korkmaz, 1992; Dilçin, 1996; Tuna, 1986; Kargı Ölmez, 1997; Durgut, 2004; Bayraktar, 2005; Talu, 2003; Sev, 2004; Savran, 1998; Aktaş, 1996; Erdem, 2005; Öztürk, 2008; Akyalçın, 2007; Yastı, 2007; Uygun, 2007; Alkaya, 2008; Yavuz ve Telli, 2013) terimini

\* Yrd. Doç. Dr.; Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, [eatmaca@sakarya.edu.tr](mailto:eatmaca@sakarya.edu.tr).

\*\* Yüksek Lisans Öğrencisi; Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, [farukkral@msn.com](mailto:farukkral@msn.com).

kullanmışlardır. Bu terimin yanında *ikilemeli ad* (Atabay vd., 1983), *tekrar* (Tuna, 1949-1950; Abik, 1997; Vural, 2004; Ergin, 2012; Gülensoy, 2010), *ikiz kelime* (Eren, 1949), *bağlam öbeği* (Banguoğlu, 1986), *kelime koşması* (Ağakay, 1954), *koşma* (User, 2009), *yinelemeler* (Karaağaç, 2012), *tekrar grubu* (Karahana, 2012), *ikizleme* (Ağakay, 1953; Bilgegil, 2009; Gencan, 2001), *hendiadyoin* (< Yunanca *hen dia dyoin* “iki ile bir şeyi ifade etmek”) (Çağatay, 1978; Nagy, 2004; Aydın, 1997) vb. terimler de kullanılmıştır.

Türkçe Sözlükte *ikileme*, “anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması” (1998: 1060), Gramer Terimleri Sözlüğü’nde *ikileme*, “aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilgili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu” (Korkmaz, 1992: 45). İkileme, yakın ya da zıt anlamlı kelimelerin belli ses kuraları dâhilinde, anlamı güçlendirmek maksadıyla bir araya getirilip sanki tek bir kelimeymiş gibi anlam ifade edecek şekilde kullanılması olarak da tarif edilebilir. İkilemelerde kelimeler aynen tekrarlanabileceği gibi bunlar belli kurallar dâhilinde belli seslerin tekrarlanması sonucunda da yapılabilir. İkilemelerde ifadenin devamlılığını, zenginliğini, güçlülüğünü ve özellikle de çokluğunu ifade etmek için bazı ses yakınlığı öğelerden ve ses yinelemelerinden yararlanır.

Türk dilinin hem tarihi (Sev, 2004: 497-510; Nagy, 2004: 1125-1136; Erdem, 2005: 189-226) hem de çağdaş lehçelerinde ikilemeler (Çağatay, 1978: 29-66; Güner-Dilek, 2004: 83-100; Ulutaş, 2007: 1-15, Öztürk, 2008: 1036-1048; Kara, 2009: 35-62) üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde en dikkate değer çalışma, ikilemeleri *ünlü-ünsüz, ünsüz-ünsüz, ünlü-ünlü* kuralına göre ele alan O. N. Tuna’ya aittir. O. N. Tuna, eş heceli ikilemelerde sıralama kuralları ve tabîi ünsüz dizini üzerinde bir çalışma yapmış ve eş heceli ikilemelerdeki ses düzenini ortaya koymuştur (1986: 163-228). Bu çalışmaya göre ikilemelerin oluşmasında *ağız ortası açıklığı* geçerlidir. Ağız ortası açıklığı, dilin şekline göre ağız ortasındaki açıklığı ifade eder. Seslerin ağız ortası açıklığı, seslerin oluşumuyla ilgili değil, seslerin hangi sırayla çıkması gerektiğini belirleyen bir açıklıktır. Bu konuyla ilgili bir diğer önemli çalışma da V. Hatiboğlu’na aittir. V. Hatiboğlu, *İkileme* adlı çalışmasında Türkçedeki ikilemeleri, “sözcük yapısı, sözcük türü görevleri ve anlamları” bakımından sınıflandırmıştır. Bugün ikilemelerle ilgili yapılan pek çok çalışma, onun yaptığı bu tasnif esas alınarak yapılmaktadır (Öztürk, 2008: 1036-1048)<sup>1</sup>. S. Çağatay’ın “Uygurcada Hendiadyoinler”

<sup>1</sup> Sevgi Öztürk, “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler” başlıklı makalesinde ikilemeleri, anlam bakımından Saadet Çağatay’ın (1978: 97-144) tasnifinde olduğu gibi üç grupta ele almıştır: 1) *Eş anlamlı kelimelerden kurulan*

makalesi de çağdaş lehçeler alanında ikilemelerin konu olarak ele alındığı ilk makalelerden biridir. S. Çağatay, bu makalesinde ikilemeleri, “Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir mefhum ifade etmesine *hendiadyoin* denir. Hendiadyoinlar, ekseriya iki sinonimden ibarettir. Yani her iki kelime de aynı manaya gelen ayrı ayrı kelimeler olup, bunlar ayrı ayrı da aynı manada kullanılabilirler” (1978: 97-144) şeklinde açıklamıştır.

### 1) Kazak Türkçesinde İkilemeler

Kazak Türkçesi gramer kitaplarında ikileme terimi için *qos söz* veya *qosarlama* terimleri kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde, *qos söz*’lerin arasına yazımda bir çizgi işareti (-) konur. Kazak Türkçesi edebî dilinde, *qos* sözlerin bazıları Rusça kökenli kelimelerin karşılığı olan terimler için kullanılır. Mesela; *azıq-tülik* genel anlamda ‘1) Gıda maddeleri 2) Bakkal, market’ demektir. *Azıq-tülik*, Kazak Türkçesinin hem yazı hem de konuşma dilinde Rusça *prodovolstvie* ‘yiyecek mamulleri’ teriminin yerine kullanılmaktadır. Aynı husus, Kırgız Türkçesinde (Ulutaş, 2007: 2) de vardır.

Kazak Türkçesi gramer kitaplarında ikilemeler, genellikle *şekil bilgisi* başlığı altında *birleşik kelimelerden (~kürdeli sözder)*<sup>2</sup> sonra ele alınmıştır. Kenan Koç-Oğuz Doğan, *Kazak Türkçesi Grameri* adlı eserinde ikilemeleri, *cümle bilgisi* başlığı altında “sözcük grupları” içerisinde ele almış, a) *Aynen Tekrarlar* b) *Eş Anımlı Tekrarlar* c) *Zıt Anımlı Tekrarlar* ve ç) *İlaveli Tekrarlar* olmak üzere 4 grupta incelemiştir (2004: 322-323). Türkiye’de Kazak Türkçesinde ikilemelerle ilgili müstakil bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma, Hatice Uygun tarafından 2007 yılında *Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması* adlı Yüksek Lisans tez çalışmasıdır. İncelediği ikilemelerin sayıca eş heceli olmasına dikkat eden H. Uygun, ikilemeleri a) *Ses Bakımından İkilemeler* b) *Yapı Bakımından İkilemeler* c) *Görev Bakımından İkilemeler* d) *Kuruluş ve İkilemeyi Oluşturan Sözcükle Arasındaki Anlam İlişkileri Bakımından İkilemeler* (2007: 7-106) olmak üzere 4 kategoride ele almıştır.

Bu çalışmada, Kazak Türkçesi gramer kitaplarındaki gibi ikilemeler<sup>3</sup>, iki ana grupta ele alınmıştır. Birincisi, aynı kelimenin bir hecesinin ya da bir sesinin değişip üst üste eklenmesiyle ya da bir kelimenin hiç değişmeden aynen tekrarlanmasıyla yapılan ikilemeler bunlara

ikilemeler 2) *Birbirine yakın manalarda olan kelimelerden kurulan ikilemeler* 3) *Birbirini tamamlayan yahut zıt olan kelimelerden kurulan ikilemeler* (2008: 1036-1048).

<sup>2</sup> Kırgız Türkçesinde de ikilemeler, *tataal sözder* “birleşik kelimeler” ana başlığı altında *koş sözdör* adıyla incelenir (detaylı bilgi için bk. İsmail Ulutaş, “Kırgız Türkçesinde İkilemeler”, Akademik Bakış, 2007: 2).

<sup>3</sup> Bu makalede ele alınan ikilemeler, ağırlıklı olarak M. Balaqayev, T. Qordabayev, A. Hasenova, A. Isqakov’un *Qazaq Tiliniñ Grammatikası I Morfologiya*, Ämedi Isqakov’un *Qazırqı Qazaq Tili*, K. Ahanov, B. Këtenbayeva, T. Ėbdigaliyeva’nın *Qazaq Tili (Leksika, Sözdin Jasaluvı, Morfologiya)* ve Kenan Koç, Aybek Bayniyazov, Vehpi Başkapan’ın *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*’nün taranması neticesinde tespit edilmiştir. Bunun yanında *Kazakistan’ın Kızılorda* eyaletinde konuşma dilinden derlenen metinler ve Kazak edebî metinlerinde tespit edilen ikilemeler de bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

*qaytalama qos sözder* (~tekrara dayalı ikilemeler) denir. İkincisi ise şekil bilgisi yönünden soydaş ya eş anlamlı ya da zıt anlamlı kelimelerin yan yana gelmesiyle yapılan ikilemeler bunlara da *qosarlama qos sözder* (~çift ikilemeler) (Balaqayev vd., 1967: 30; Ahanov-Kätenbayeva-Äbdigaliyeva, 1997: 64; Isqakov, 1991: 107) denir.

## 2) Kazak Türkçesinde İkilemelerin Sınıflandırılması<sup>4</sup>

### A) Tekrara Dayalı İkilemeler (~Qaytalama Qos Sözder)

Tekrarlanan ikilemeler, bir kelimenin iki kere tekrarlanması ya da bir hece veya bir sesin değiştirilerek tekrarlanması vasıtasıyla yapılır. Tekrarlanan kelimeler, ek almış ya da yalın halde ikileme içerisinde yer alabilir. Tekrara dayalı ikilemeler, fonetik ve morfolojik özelliklerine göre kendi içerisinde dört gruba ayrılır (Balaqayev vd., 1967: 30; Isqakov, 1991: 107):

**1) Kelimenin eksiz biçimde tekrarlanmasıyla yapılan ikilemeler:** Bu gruba giren ikilemeler, hiçbir ilave ek almadan ve yapısında herhangi bir değişiklik olmadan yapıldığından bunlara *jay qaytalama qos sözder* (~basit tekrarlamalı ikilemeler) (Isqakov, 1991: 108) denir. Mesela; *arba-arba* ‘araba araba’, *bas-bas* ‘baş baş’, *bes-bes* ‘beş beş’, *dala-dala* ‘paramparça’, *jaltaq-jaltaq* ‘korka korka’, *jalmañ-jalmañ* ‘aralıksız, nefes almadan’, *örim-örim* ‘dilim dilim, liğme liğme’, *zor-zor* ‘zor zor’ vb.

Basit tekrarlamalı ikilemelerin leksikolojik anlamında herhangi bir değişiklik yoktur. Mesela; *arba-arba astıq* ‘araba araba tahıl’ ve *bir araba tahıl* örneklerindeki ‘araba araba’ ile ‘bir araba’nın leksikolojik açıdan anlamlarında herhangi bir değişiklik yoktur; ancak iki yapı arasında hem semantik hem de kullanılış yönünden bazı farklılıklar vardır. Ayrıca *araba araba* ikilemesiyle birkaç araba kavramı anlaşılabilir ancak bu ikileme kendinden sonra gelen isimle üslup bilimi açısından rahat bir uyum sergilemiştir. *Araba araba* insan, *araba araba* adam örneklerinde olduğu gibi. Yalnızca *araba* kelimesini ele alırsak ondan sonraki ilgili kelime mesela; *araba tahıl*, *araba saman*, *araba çöp* kelimeleri üslup bilimi açısından pek de uygun değildir. Burada ‘araba’ kelimesi tek başına isim kategorisindedir ve tek başına sıfat olarak kullanılamaz; ancak ‘araba araba’ örneğinde ise sıfat kategorisinde yer alır. Bunun yanında ‘üç ahır koyun’ ile ‘ahır ahır koyun’; ‘bir sürü at’ ile ‘sürü sürü at’ örnekleri karşılaştırıldığında da aynı farklılık hemen göze çarpar. Bu ikilemeler, görev itibarıyla de eklendiği kelimeleri *tezlik*, *durum* ve *oluş* gibi yönlerden nitelerler. Tekrarlanan ikilemeler, bir kelimenin iki kere

<sup>4</sup> Bu sınıflandırma, M. Balaqayev, T. Qordabayev, A. Hasenova, A. Isqakov’un *Qazaq Tiliniñ Grammatikası I Morfologiya*, Ämedi Isqakov’un *Qazırqı Qazaq Tili*, K. Ahanov, B. Kätenbayeva, T. Äbdigaliyeva’nın *Qazaq Tili (Leksika, Sözdin Jasaluvı, Morfologiya)* çalışmalarında yaptıkları tasnife dayanır.

tekrarlanması ya da bir hece veya bir sesin değiştirilerek tekrarlanması sonucunda yapılan ikilemelerdir. Kazak Türkçesinde tekrarlanan ikilemeler, ekli ya da eksiz olabilir. Mesela; *alasa-alasa maya* ‘kısa kısa ot’, *usaq usaq bala* ‘küçük küçük çocuk’, *ayta-ayta şarşadım* ‘söyleye söyleye yoruldu’, *jaltaq jaltaq* ‘korka korka, ürkek ürkek’, *şala-pula* ‘üstünkörü, gelişigüzel, rastgele’, *şala-şarpı* ‘üstünkörü, gelişigüzel, rastgele’, *malşı-malşı* ‘zenginlerin hayvanlarına bakan kimse, hizmetçi, uşak’, *jilda-jilda* ‘her yıl, yılda bir’, *bara-bara* ‘gitgide, zamanla, gittikçe’ (Balaqayev vd., 1967: 31).

Bu ikileme türünün Kazak Türkçesindeki diğer örnekleri şöyledir: *avıq-avıq* ‘kesik kesik ara sıra’, *bastı-bastı* ‘belli başlı’, *däl-däl* ‘tam tamına’, *deste-deste* ‘deste deste’, *du-du* ‘gürültü, patırtı, şamata’, *dümp-dümp* ‘güm güm’, *dürkin-dürkin* ‘tekrar tekrar, bazı bazı’, *dürs-dürs* ‘güm güm’, *eleñ-eleñ* ‘ürkek şekilde etrafına bakınma’, *entige-entige* ‘nefes nefese, soluk soluğa’, *ırjıñ-ırjıñ* ‘kıs kıs gülme, sırtıma’, *ırs-ırs* ‘soluk soluğa, nefes nefese’, *ıymek-ıymek* ‘eğri büğrü, çarpık çurpuk, kavisli’, *jalaq-jalaq* ‘çatlamış, dilim dilim’, *jal-jal* ‘yığın yığın’, *jalmañ-jalmañ* ‘nefes almadan, aralıksız’, *jaltaq-jaltaq* ‘korka korka’, *jeke-jeke* ‘tek tek’, *jol-jol* ‘çizgili yol, alaca bulaca’, *josa-josa* ‘çizgi çizgi, boy boy, dilim dilim’, *jota-jota* ‘tepe tepe, yığın yığın’, *julma-julma* ‘kırık dökük, param parça’, *kesek-kesek* ‘lokma lokma, dilim dilim’, *kezek-kezek* ‘sıra sıra’, *kir-kir* ‘çok çirkin, pasaklı’, *küldir-küldir* ‘paldır küldür çıkan ses’, *küñgir-küñgir* ‘gümbür gümbür’, *kürs-kürs* ‘gümbür gümbür’, *kütir-kütir* ‘kıtır kıtır’, *mañ-mañ* ‘acele etmeden’, *may-may* ‘yağlanmış, yağ lekesi olmuş’, *murs-murs* ‘kıs kıs gülmek’, *moh-moh* ‘at çağırırken söylenen söz’, *örkeş-örkeş* ‘tümsek tümsek, tepe tepe’, *para-para* ‘paramparça’, *parşa-parşa* ‘parça parça, dilim dilim’, *pış-pış* ‘dedikodu, yalan’, *puşayt-puşayt* ‘koyunları çağırırken söylenen söz’, *qap-qap* ‘kap kap, çuval çuval’, *qatpar-qatpar* ‘kat kat, katmer katmer’, *qat-qat* ‘üst üste, kat kat, katmer katmer’, *qiyt-qiyt* ‘dedikodu’, *qora-qora* ‘sürüyle, sürü sürü, pek çok’, *qos-qos* ‘çift çift, ikişer ikişer’, *qotır-qotır* ‘pürüzlü, pürtüklü, kütür kütür’, *qoyt-qoyt* ‘iki koçu ya da tekeyi dövüştürmek için söylenen söz’, *qulaş-qulaş* ‘kulaç kulaç’, *qurav-qurav* ‘yamalardan meydana getirilmiş, kırk yamalı bohça’, *qur-qur* ‘atı yakalamak veya sakinleştirmek için söylenen söz’, *quruv-quruv* ‘atı yakalamak veya sakinleştirmek için söylenen söz’, *şalbar-şalbar* ‘çizgi çizgi, kırış kırış’, *saltaq-saltaq* ‘kirli, pasaklı’, *şäv-şäv* ‘ince ve tiz havlama sesi’, *şök-şök* ‘deveyi yere çöktürmek için söylenen söz’, *talay-talay* ‘çeşit çeşit, türlü türlü’, *tay-tay* ‘top top, balya balya, deste deste’, *tırq-tırq* ‘kıkır kıkır’, *tilim-tilim* ‘dilim dilim’, *tipä-tipä* ‘Allah korusun, maşallah anlamında kullanılan kalıp bir ifade’, *üstin-üstin* ‘tekrar tekrar’, *üyir-üyir* ‘sürü sürü’ vb.

**2) Ek almış bazı kelimelerin tekrarlanmasıyla yapılan ikilemeler:** Bu gruba giren ikilemelerde ikilemeyi oluşturan kelimelerden ya biri ya da ikisi birden ek aldığından bu gruba

giren ikilemelere, *qosımşalı qos sözder* (Isqaqov, 1991: 108) denir. Bu ikilemelerin de leksikolojik yönden anlamlarında herhangi bir değişiklik yoktur (Balaqayev vd., 1967: 31). Örnek; *ayta-ayta* ‘söyleye söyleye’, *köre-köre* ‘göre göre’, *belgili-belgili* ‘belli belli’, *üydi-üyge* ‘evden eve’, *özdi-özimen* ‘kendi kendiyle’, *aldı-aldına* ‘kendi başına’, *jer-jerde* ‘yer yerde’, *üy-üyden tıs* ‘ev evden dışarı’, *avıl-avılğa* ‘köy köye’, *avıl-avıldan* ‘köy köyden’, *bas-basına* ‘baş başa’, *baspa-bas* ‘baş baş’, *közbe-köz* ‘göz göze, yüz yüze’ vb.

Bu ikileme türünün Kazak Türkçesindeki diğer örnekleri şöyledir: *az-azdap* ‘azar azar’, *aşıqtan-aşiq* ‘açıktan açığa, göz önünde, aleni’, *töteden-töte* ‘doğruca, kestirme yoldan’, *bet-betimen* ‘herkes kendi bildiğine göre’, *biliner-bilinmes* ‘belli belirsiz, hayal meyal’, *göy-göyle* ‘derin kaygıya düşmek’, *daqpa-daq* ‘dosdoğru, tamı tamına’, *dälme-deldik* ‘uygunluk’, *dälme-de* ‘tam bunun gibi’, *ekevden-ekev* ‘sadece ikisi, baş başa’, *estiler-estilmes* ‘zor duyulan, alçak ses’, *esikpe-esik* ‘kapı komşu’, *jay-jayına* ‘kendi bildiğine, kendi yoluna’, *jayma-jay* ‘1) Boşu boşuna 2) Sessiz sakin’, *jan-januvar* ‘insanlardan başka bütün canlılar’, *jeme-jem* ‘hakikati, doğruyu söylemek gerekirse, aslında’, *jolma-jol* ‘sırayla, satır satır’, *jılma-jıl* ‘her yıl’, *key-keyde* ‘ara sıra, bazı bazı’, *kev-kevde* ‘1) Yüreklendirmek, cesaretlendirmek 2) Fırsat vermemek 3) Yaygara koparmak’, *qay-qaydağı* ‘geçmişte kalan, önemsiz, değersiz’, *qaydağı-jaydağı* ‘çok eskiden, mazideki, geçmişteki’, *qoldan-qolğa* ‘elden ele’, *qoyarda-qoymay* ‘yalvarıp yakarıp, peşini bırakmadan’, *ornı-ornumen* ‘yerli yerinde’, *orın-ornına* ‘yerli yerine’, *oturar-oturmastan* ‘oturur oturmaz, hemen, çabucak’, *öz-özi* ‘kendi kendisi’, *öz-özinen* ‘kendi kendine’, *özimen-özi* ‘kendi halince, kendi başına’, *özin-özi* ‘kendi kendini, birbirini’, *pış-pıştı* ‘dedikodu etmek, çekiştirmek’, *ret-retimen* ‘sırayla, sırasıyla, düzenle’, *saltaq-saltaqtı* ‘nemelazımcılık, özensizlik’, *sıy-sıyapatta* ‘hediye, armağan’, *tuspa-tus* ‘1) Karşılıklı, karşı karşıya 2) Bir olayla, aynı zamanda olan, eş anlamlı’, *tus-tustan* ‘dört taraftan, her yönden’, *üydi-üy* ‘her ev, ev ev’, *üyme-üy* ‘her ev, ev ev’, *üsti-üstine* ‘üst üste, art arda, tekrar tekrar’, *üş-üşten* ‘üçer üçer’, *şığar-şıqpastan* ‘çıkır çıkmaz’, *şım-şımday* ‘azar azar, kıdım kıdım’ vb.

**3) İkilemeyi oluşturan kelimelerden birinin bir sesinin değişmesiyle yapılan ikilemeler:** Bu gruba giren ikilemelerde tekrarlanan ikinci kelimenin bir sesi değişir ve ikinci kelime birinci kelimenin yapısına uyar (Balaqayev vd., 1967: 31-32; Isqaqov, 1991: 109). Bu değişim üç şekilde gerçekleşir:

**a)** Tekrarı oluşturan kelimenin ilk sesi ünsüz olduğunda ikinci kelimenin başındaki ünsüz harfin yutulması ve yerine sürekli-patlayıcı /m/; ötümsüz-patlayıcı /p/ veya ötümsüz-sızıcı /s/ sesinin getirilmesiyle yapılan ikilemeler. Mesela; *köttere-möttere* ‘kaldırır kaldırmaz,

kaldırıldığı gibi', *köje*<sup>5</sup>-*möje* 'çorba çeşitleri', *qaga-maqa* 'ite kaka', *şay-pay* 'çay çeşitleri', *tuz muz* 'tuz çeşitleri', *kempir-sempir* 'kocakarı, yaşlı kadın', *märe-säre* 'sevinçle, neşeyle' vb. (Isqaqov, 1991: 109).

b) Tekrarı oluşturan kelimenin ilk sesi ünlü olduğunda ikinci tekrarın başındaki ünsüzün yutulması ve yerine sürekli-patlayıcı /m/ ünsüzünün getirilmesiyle yapılan ikilemeler. Mesela; *üsti-müsti* 'bir şeyin üst tarafı, üst yüzü', *eşki-meşki* 'keçi çeşitleri', *at-mat* 'at çeşitleri', *et-met* 'et çeşitleri', *as-mas* 'yemek çeşitleri' vb.

c) Tekrarı oluşturan ilk kelimedeki ünlünün düz-geniş olup ikinci kelimedeki ünlünün dar-yuvarlak olarak değişmesiyle yapılan ikilemeler. Kazak Türkçesinde bu ikileme türü, ses taklidi kelimelerle yapılır. Örneğine az rastlanır. Mesela; *ars-urs* 'köpeklerin havlaması ya da insanların kavga etmesi', *tars-turs* 'patır kütür, gümbür gümbür ses çıkarma, çingirak sesi gürlleme sesi, ateşleme sesi', *tarsıl-tursıl* 'gürültü patırtı, takırtı tukurtu', *jalba-julba* 'yırtık pırtık eski', *qatır-qutır* 'katır kutur', *saqır-suqır* 'fokur fokur', *sart-surt* 'iki nesnenin birbirine çarpışmasından çıkan ses', *şan-şun* 'şangırtı, şangır şungur etme', *satır sutır* 'çatır çutur, çatır çatır' gibi (Isqaqov, 1991: 110).

4) **Kelimelere hece eklenerek yapılan ikilemeler**<sup>6</sup>: İkilemeyi oluşturan temel kelimenin (kökünün) ilk hecesinden sonra ilâve hece eklenerek yapılan ikilemeler. Bu tür ikilemelere, *üsteme buvındı nemese küşeytpme buvındı* (~ilaveli tekrarlar) (Isqaqov, 1991: 110) denir.

Bu ikileme türünün Kazak Türkçesindeki örnekleri şöyledir: *dap-dayın* 'her zaman hazır', *top-toliq* 'tostombul', *döp-döngelik* 'yusuvarlak', *jap-jazıq* 'dümdüz', *jap-jaylı* 'çok rahat', *jap-jaqsı* 'pekiyi, çok iyi', *jap-jaña* 'yepyeni', *jap-jaqın* 'yapyakın', *jap-jalañaş* 'çırılçıplak, anadan üryan', *jap-jalpaq* 'yamyası', *jap-jaman* 'çok kötü, fena', *jap-jarıq* 'apaçık, apaydın', *jap-jas* 'çok geç, toy', *jap-jasil* 'yemyeşil', *jup-juvas* 'çok uysal', *jup-juvan* 'kapkalin', *jup-jumsaq* 'yumuşacık', *jip-jiltır* 'pasparlak', *qap-qalın* 'kapkalin', *qap-qara* 'kapkara', *qap-qaranğı* 'kapkaranlık, zifiri karanlık', *qap-qattı* 'kaskatı', *qap-quv* '1) Kurumuş, sararmış 2) Solmuş 3) Benzi kaçmış, rengi atmış', *mup-muzday* 'buz gibi', *möp-möldir* 'tertemiz, pasparlak', *mup-muntazday* 'tertemiz, derli toplu, pırlı pırlı', *nıp-nıq* 'sapasağlam, dimdik', *näp-näzik* 'ipince, incecik, zarif', *öp-öñdi* 'güzel, yakışıklı', *öp-ötirik* 'yalancıkdan, sözde, yapmacık', *sap-salqın* 'çok soğuk', *sap-sarı* 'sapsarı', *sep-seldir* '1) Aralıklı, çok seyrek

<sup>5</sup> Bir çorba çeşidi. Mesela; *Navrız köje*: Nevruz çorbası.

<sup>6</sup> Necmi Akyalçın, *Türkçe İkilemeler Sözlüğü* çalışmasında, /m/, /p/, /t/, /s/ ünsüzleri ile yapılan ikilemelere yer vermemiştir. Çünkü bu tür ikilemelerde ilk hece alınıp sözcüğe eklense de sonuçta bu oluşan yapı çift sözcük değil, tek bir sözcüktür (2007: 14).

2) İncecik', *sep-sergek* 'capcanlı, dipdinç', *tup-tuqıl* 'kısacık, tamamen kısalmış', *tup-tuldır* 'çıplak, boş', *tup-tunıq* 'çok berrak, dupduru', *tup-tutas* '1) İç içe girmiş, tek vücut olmuş 2) Hepsi, tamamı, tümü', *tup-tiypil* 'büsbütün, tamamıyla, tamamen', *tup-tiyanaq* 'çok titiz, derli toplu', *tup-tınıq* 'çok sakın, dingin, esintisiz', *tup-tınış* '1) Çok sakın, sessiz 2) Gamsız, dertsiz, tasasız', *tip-tittey* 'küçücük, minicik', *tip-tik* 'dimdik', *üp-ülken* 'kocaman, çok büyük', *ıp-ıqşam* 'derli, toplu, düzenli', *ıp-ıstıq* 'sımsıcak', *ıp-iri* 'ipiri'.

### B) Çift İkilemeler (~Qosarlama Qos Sözdər)

Bu ikilemeler, leksikolojik yönden anlamları birbirinden farklı kelimelerin yan yana gelmesi sonucunda oluşmaktadır. Bu ikileme türü, semantik yönden anlam bütünlüğü bulunan, şekil bilgisi yönünden soydaş ve sentaks yönünden eşit farklı iki kelimenin birbirine eklenmesiyle oluşur. Mesela; *ata ana* 'anne baba, ebeveyn', *äke-şeşe* 'anne baba, ebeveyn', *jaman-jaqsı* 'iyi kötü', *uzındı-qısqaalı* 'uzun kısa', *aldı-artı* '1) Önü arkası, etraf 2) Hepsi, varı yoğu', *işi-sırtı* 'içi dışı', *üş-tört* 'üç dört', *astı-üstü* 'altı-üstü', *ilgeri-keyin* 'ileri geri, öne arkaya' vb.

Çift ikilemeler, gramatik kelime türüne dâhildir. Mesela; *däri-därmak* 'ilaçlara verilen genel ad', *jetim-jesir* 'dul ve yetim', *bas-ayaq* 'baş ayak', *bas-köz* 'baş göz', *aq-qara* 'ak kara', *avır-jenil* 'ağır-hafif', *jaqsı-jaman* 'iyi kötü', *tatuv-tätti* 'dostça, barış içinde kavgasız, gürültüsüz'. Sayılarda: *bır-eki* 'bir iki', *eki-üş* 'iki üç', *altı-jeti* 'altı yedi', *segiz-toqız* 'sekiz dokuz', *eliv-ılpıs* 'elli atmış'. Yansıma kelimelerde: *fokur fokur*, *du-du* 'gürültü, patırtı, şamata', *dümp-dümp* 'güm güm', *tırq-tırq* 'kıkır kıkır', *tırs-tırs* 'çıtır çıtır', *külür-külür* 'paldır küldür çıkan ses', *küngir-küngir* 'gümbür gümbür', *kürs-kürs* 'gümbür gümbür', *kütür-kütür* 'kıtır kıtır'. Zamirlerde: *äne-mine* '1) Şimdi, hemen 2) Şöyle böyle', *anav-minav* 'bu şu, falan filan'. Zarflarda: *küni-tüni* 'gece gündüz', *äri-beri* 'ileri geri', *ärli-berli* 'ileri geri', Fiillerde: *kelgen-ketgen* 'gelmiş gitmiş', *şarşap-şaldıqıp* 'yorulmak bitkin düşmek' *şarşap şaldıqadı* 'yorulmak bitkin düşmek' gibi (Balaqayev vd., 1967: 33; Isqaqov, 1991: 114).

Çift ikilemeleri, fonetik yönden ele alacak olursak ikilemeyi oluşturan kelimeler ses yönünden uyumlu ve hece yönünden benzerdir. Mesela; *añ-taň* 'şaşkınlık, sürpriz', *äke-köke* 'ecdad', *aman-esen* 'iyilik içerisinde'. Ya da *aksak-topal*, *abır-sabır* 'alelacele, apar topar, çabucak' gibi kelimeler hece sayısı yönünden benzerdir. Kazak Türkçesinde hece sayısı birbirine uygun olmayan çift ikilemeler de vardır. Mesela; *äl-auvkat* 'maddi durum', *hat-habar* 'haber, iz' gibi. Şekil bilgisi yönünden çift ikilemeler birleşik köklerden ve aynı yapıda olan kelimelerden oluşur. Mesela; *as-suv* 'aş su', *at-jön* 'adı soyadı', *bas-ayak* 'baş ayak', *bet-jüz* 'bet yüz', *däm-tuz* 'tat tuz', *iz-toz* 'iz toz', *küş-kuvat* 'güç kuvvet', *mal-mülük* 'mal mülk', *ul-kız* 'oğul kız', *sabır-takat* 'sabır takat' vb.



Çift ikilemelerde sıklıkla şu ekler kullanılır: +lı (+li, +dı, +di, +tı, +ti) → (*aşpalı-jappalı* ‘açmalı kapamalı’, *azdı-köpti* ‘azı çoğu’, *öşti-qastı* ‘düşman, hasım’, *erli-zayıptı* ‘karı koca’, *erli-zayıptışa* ‘karı koca gibi’); -m (-im, -im) → (*alım-berim* ‘alışveriş’, *ölüm-jitim* ‘ölüm, vefat’; *ölüm-jitimsiz* ‘zararsız’, *kelim-ketim* ‘gelim gidim’); +lık (+lik, +tıq, +tik, +dıq, +dik) → (*öştik-qastıq* ‘düşmanlık, hasımlık’, *üzdik-sozdıq* ‘aralarında mesafe olan’, *amandıq-savlıq* ‘sağlık, esenlik’, *üzdik-üzdik* ‘aralıklarla’); -s, -ıs, -is → (*urıs-keris* ‘kavga, dövüş’, *alıs-beris* ‘alacak verecek’, *urıs-qağıs* ‘ağız kavgası’, *jüris-turıs* ‘oturma kalkma (karakter)’, *alıs-beris* ‘alış satış’, *aytıst-tartıs* ‘kavga’); -ndı, -ndi → (*juvındı-şayındı* ‘yikanmak, temizlenmek’), +şı, +şi → (*habarşı-jarşı* ‘haberci, ulak’, *malşı-malşı* ‘zenginlerin hayvanlarına bakan kimse, hizmetçi, uşak’); -n, -ın, -in → (*boran-şaşın* ‘kar fırtınası, tipi’), -ma (-me) → (*juлма-julma* ‘yırtık, kırık dökük, param parça’); -malı (-meli) → (*üyelmeli-süyelmeli* ‘akran’); +day (+dey) → (*onday-munday* ‘öyle böyle’); +şa (*parşa-parşa* ‘parça parça, dilim dilim’); -man → (*jułman-julman* ‘gösterişli’), Fiillerle kurulan yapılarda: -a, -e, -y → *ayta-ayta* ‘söyleye söyleye’, *küle-küle* ‘güle güle’, *suray-suray* ‘sora sora’; sıfat-fiile kurulan yapılarda: -ğan → *qalğan-qutqan* ‘arta kalan, kalıntı’, *jürgen-turğan* ‘doğup büyüyen’, zarf-fiille kurulan yapılarda: -p → *aytıp-atyıp* ‘söyleyip söyleyip’; -may → *barmay-turmay* ‘varmaz durmaz’, -mayınşa → *körmeyinşe-bilmeyinşe* ‘görmeyince bilmeyince’ (Balaqayev, vd., 1967: 33-34; Isqaqov, 1991: 117).

Çift ikilemeler, iki gruba ayırabilir: a) *İki kelimesi arasında anlamsal yakınlık bulunan ikilemeler*, b) *Bir ya da iki kelimesi aynı ve zaman zaman anlamsız ses benzerliklerinden oluşan ikilemeler*

**1) İki Kelimesi Arasında Anlamsal Bağ Bulunan İkilemeler:** Bu gruba giren ikilemelerin iki kelimesi de anlamlı çift ikilemelerden ya da karşıt anlamlı ikilemelerden oluşur. Mesela; *az-köp* ‘az çok’; *aq-qara* ‘ak kara’, *qol-ayaq* ‘el ayak’, *anav-minav* ‘bu şu, falan filan’, *jaqsılı-jamandı* ‘iyi kötü’, *kelimdi-ketimdi* ‘gelen giden’, *küni-tüni* ‘gece gündüz’ (Balaqayev vd., 1967: 34; Isqaqov, 1991: 118-119) vb.

Bu çift ikilemelerin kelimeleri, hem tek başlarına anlamları olan hem de bir araya geldiklerinde aralarında semantik ve leksikolojik yönden ilgi bulunan kelimelerdir. Mesela; *ıdıst ayaq* ‘yemekler, sofraya malzemeleri’ ikilemesi, yalnızca *ıdıst* ‘sofra’ ve *ayak* ‘alt, ayak’ kelimelerinin anlamlarını içermez. Bu kelimeler, ikileme olarak kullanıldığında *tencere*, *tava*, *tabak*, *kaşık*, *çatal*, *kova* ve *kevgir* gibi bütün kelimelerin anlamlarını kapsar.

İki kelimesi de anlamlı kelimelerden oluşan çift ikilemeler üç kısma ayrılır (Balaqayev vd., 1967: 34-35; Isqaqov, 1991: 120):

**a) Karşıt Anımlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler (~antonim):** Zıt anlamlı iki kelimenin tekrar edilmesiyle yapılan ikilemelerdir. Kazak Türkçesinde bu gruba giren ikilemeler sayıca azdır. Mesela; *ağalı-inili* ‘büyük küçük, kardeş kimseler’, *azdı-köpti* ‘az çok’, *arı-beri* ‘ileri geri, sağa sola’, *astı-üstü* ‘altı üstü’, *âlim-berim* ‘1) Biraz, azıcık 2) İstikrarsız, değişken; bir öyle bir böyle’, *bay-kedey* ‘zengin, fakir’, *jaqsılı-jamandı* ‘iyili kötülü, her türlü’, *keldi-ketti* ‘gelen giden’, *keler-keter* ‘fayda zarar’, *kirip-şıq* ‘1) Girip çıkmak 2) Gidip gelmek, umursamamak, düşünmemek’, *qurıs-tırıs* ‘1) Buruşuk, kırışık 2) Antipati, hoşlanmama’, *qurısıp-tırıs-* ‘1) (bel) Tutulmak 2) Hoşlanmamak’, *alıs-beris* ‘alış veriş’, *alıs-jaqın* ‘uzak, yakın’, *aq-qara* ‘ak kara’, *aqtılı-qaralı* ‘aklı karalı’, *bâle-jala* ‘kaza, belâ’, *jılqa jıra* ‘dere, akarsu’, *ülken-kіші* ‘büyük küçük’, *ülkendi-kішіli* ‘irili ufaklı’, *uzundı-qısqalı* ‘uzun kısa’, *kün-tün* ‘gece gündüz’, *jarıq-qarañğı* ‘aydınlık karanlık’, *qıs-jas* ‘yaz kış’ vb.

**b) Anlamdaş Esaslı Kelimelerden Oluşan İkilemeler (~sinonim):** Eş anlamlı iki kelimenin tekrar edilmesiyle yapılan ikilemelerdir. İkilemeyi oluşturan kelimeler arasında anlamsal yönden bir bağ vardır. Kazak Türkçesinde bu gruba giren ikilemeler sayıca fazladır. Mesela; *atı-jöni* ‘adı soyadı’, *aşıq-şaşıq* ‘açık saçık’, *ağayın-tuvğan* ‘akraba’, *ağayın-jekjat* ‘aynı soydan gelen akrabalar’, *dos-jar* ‘ahbab, arkadaş düşmanlığı olmayan kimseler’, *mâz-mayram* ‘sevinçli, mutlu, şad’, *ata-ene* ‘kaynata ile kaynana’, *kat-kabat* ‘üst üste, kat kat, katmer katmer olan’, *qağa-soğa* ‘ite kaka’, *qagılğan-sogılğan* ‘ipsiz, sapsız, kaçkın serseri (kimse)’, *qagındı-soqındı* ‘ipsiz, sapsız, kaçkın serseri (kimse)’, *küş-qayrat* ‘güç kuvvet’, *ala-qula* ‘farklı farklı, rengârenk, benekli, alaca’, *küş-quvat* ‘güç kuvvet’, *neken-sayaq* ‘seyrek, tek tük az’, *abısın-ajın* ‘kardeş, akraba kimselerin hanımları’, *ağayın-jurağat* ‘akraba, hısım; eş dost’, *ağalı-inili* ‘kardeş kimseler’, *ağıl-tegil* ‘bol, çok, fazlasıyla’, *azıq-tülük* ‘1) Gıda maddeleri 2) Bakkal, market’, *aylap-jıldap* ‘aylarca yıllarca’, *azın-avlaq* ‘azıcık, birazcık, az çok’, *azıp-toz-* ‘1) Perişan halde olmak, zayıflamak, halsizleşmek 2) Eskimek, verimsizleşmek’, *ayıl-turman* ‘atın koşum takımları’, *aqırıp-jekir* ‘bağırıp çağırarak, azarlamak, paylamak’, *aspay-saspay* ‘acele etmeden, yavaşça’, *astan-kesten* ‘altüst, darmadağınık’, *ata-ana* ‘ana baba, ebeveyn’, *ata-ene* ‘kaynata ile kaynana’, *avmalı-tökpeli* ‘değişken, değişmeli, değişime açık’, *aşıq-şaşıq* ‘açık seçik’, *âdet-qurıp* ‘örf, adet, gelenek, görenek, anane, töre’, *as-su* ‘yiyecekler’, *aş-jalañaş* ‘aç, evsiz, barksız’, *âdet-salt* ‘örf, adet, gelenek, görenek, anane, töre’, *âjüva-âzer* ‘bir hırka bir lokma, aza kanaat’, *âzil-qaljıñ* ‘şaka, nükte’, *âzil-oyın* ‘şaka, nükte’, *âzil-mazaq* ‘alay, istihza, mizah, hiciv, yergi’, *âzil-ospaq* ‘alay, istihza, mizah, hiciv, yergi’, *âzil-sıqaq* ‘alay, istihza, mizah, hiciv, yergi’, *âzil-savıq* ‘oyun, eğlence’, *âke-baba* ‘ecdat, dedeler’, *âke-şeşe* ‘anne, baba, ebeveyn’, *âl-avqat* ‘hal, durum’, *bağım-kütim* ‘besleme, bakım’, *bağıp-qaq* ‘beslemek, büyütme, yetiştirme’, *baq-bereke* ‘şans, talih’, *baq-dereje* ‘unvan, derece, rütbe’, *baq-dävlet* ‘zenginlik, rızık, varlık’, *baqsı-balger* ‘cinci, üfürükçü’, *baqsı-tävip* ‘cinci,

üfürükçü', *baqşa-bav* 'bağ bahçe', *baqıra-şaqıra* 'bağıra çağıra', *baqırıp-şaqır* 'bağırıp çağırmak', *bala-şağa* 'çoluk çocuk', *bala-şağalı* 'çoluk çocuklu', *balalı-şağalı* 'çoluklu çocuklu', *basıp-janısta* 'kırmak, dağıtmak, parçalamak', *bet-ajar* 'yüz, çehre, sima', *bolıp-tol* 'bolluk', *bota-taylaq* 'deve yavrusu', *buza-jar* 'kalabalığı yarıp geçmek, içeriye dalmak', *buzav-torpaq* 'ineğin bir yaşına gelmiş yavrusu', *bulqan-talqan* '1) Öfkelenmek, kızmak 2) Alt üst olmak', *biran-saran* 'tek tük', *dav-janjal* 'kavga münakaşa', *däm-tuz* '1) Tat, tuz, lezzet 2) Kıymetli misafire yapılan ikram, 3) Alın yazısı, kader, kısmet', *dändi-daqıl* 'hububat, tahıl', *el-jurt* 'eş dost, akraba, bütün halk, el gün', *emin-erkin* '1) Rahat sıkıntısız 2) İsteddiği gibi, arzuladığı biçimde', *er-azamat* 'erkek', *er-sayman* 'eyer takımı', *er-toqım* 'eyer takımı', *er-turman* 'eyer takımı', *erinbey-jalıqpay* 'bıkmadan, usanmadan', *esen-aman* 'sağ salım', *esen-sav* 'sağ salım, sağ selamet', *esep-giysap* 'hesap kitap', *esepsiz-giysapsız* '1) Hesapsız, kitapsız 2) Hesapsız, hadsiz, haddinden fazla, çok', *jaqın-jora* 'akraba eş dost tanıdık', *jaqın-juvıq* 'akraba eş dost tanıdık', *jal-quyriq* '1) Atın kuyruk ve yelesi 2) Dayanak, destek', *jalap-juqta* 'yalayıp yutmak, silip süpürmek', *jan-jaq* 'etraf, çevre, dolay', *jan-jaqtağı* 'etraftaki, çevredeki', *jan-januvar* 'insanlardan başka bütün canlılar', *jata-jastan* 'acele etmeden, yavaş yavaş', *ajat-jurağat* 'akraba', *jeke-dara* '1) Özel, başkasından farklı 2) Yapayalnız', *jeke-daralıq* 'özel olma durumu, farklılık', *jele-jort* 'orta hızla gitmek', *jetim-jesir* 'dul ve yetim', *joq-jitik* 'fakir, fukara, yoksul', *jol-joba* '1) Yol yordam 2) Töre, adet, gelenek', *jol-jönekey* 'yol üstü', *julin-jüyke* 'sinir sistemi', *jürdim-bardım* 'üstünkörü', *jiğila-sürine* 'düşekalka', *jıla-enjire* 'ağlaya sızlaya', *jılap-körıs* 'özlem gidermek', *jılap-sıqta* 'ağlamak, kederlenmek', *jin-şaytan* 'cin, şeytan', *jin-peri* 'cin peri', *jıra-jılga* 'derecik', *jır-anız* 'manzum şekilde söylenen efsane', *jır-dastan* 'uzun şiir, destan', *jır-duman* 'eğlence', *it-şoşqa* 'köpek, domuz demektir, sıradan birilerine ya da kötü (aptal) adamlar için söylenir', *iyilip-bügil* 'eğilip selam vermek, saygı göstermek', *kedir-budırsız* 'girinti çıkıntısı olmayan', *kem-ketik* '1) Eksiklik, yetersizlik 2) Yoksulluk', *kerek-jarak* 'araç gereç', *kesip-piş* 'ölçüp biçmek', *kese-ayak* 'çay takımı', *kesip-jarıp* 'açıkça, tam, kesin olarak', *körpe-tösek* 'yatak, yorgan', *küyli-quvattu* 'güçlü, zengin, varlıklı', *küyip-jan* 'yanıp kül olmak', *küyip-pis* 'üzülmek, darılmak', *küldi-küyeleş* 'kir pas', *kir-küyeleş* 'kir, toz, toprak', *kir-qojalaq* 'çok kirli, pasaklı', *kir-çoqıs* '1) Kirli eşya, çer çöp 2) Kötü alışkanlık', *qağaz-qalam* 'kâğıt kalem', *qadır-qasıyet* 'itibar, şeref', *qalğıp-mülgi* 'uykusu gelmek, uyuklamak', *qarama-qarsı* '1) Birbirine karşı olarak, karşılıklı, karşı 2) Yüz yüze 3) Tersine olarak, bilakis, aksine', *qarama qarsılıq* 'karşılık, zıtlık, çelişki', *qaruv-jaraq* 'savaş sırasında savunma ya da saldırı amacıyla kullanılan silahların genel adı', *qaruv-jaraqtan* 'silahlanmak, silahlı duruma gelmek', *qaru-sayman* 'silah', *qatar qurbı* 'yaşıt, emsal, akran', *qi-çoqıs* 'süprüntü, çöp', *qoy-eşki* 'koyun, keçi, davar', *qonıs-jay* 'mekân yer', *qora-jay* '1) Ahır, ağıl 2) Samanlık', *qorlıq-zorlıq* 'eziyet, azap, cefa', *quvğın-sürgin* 'ceza, baskı, sürgün dönemi',

*qurt-qumırsqa* ‘haşere, böcek’, *mal-jan* ‘çoluk çocuk, ev bark’, *mal-mülük* ‘mal mülk, gayrimenkul’, *mal-pul* ‘para pul’, *mâz-meyram* ‘sevinçli, mutlu, şad’, *meken-jay* ‘1) Adres, ikamet 2) Ev, bina’, *muş-şer* ‘üzüntü, kaygı, endişe’, *mülgip-qalğıp* ‘yarı uykulu halde’, *oy-arman* ‘başlıca amaç, maksat’, *nıp-nıq* ‘sapasağlam, dimdik’, *oydan-qırdan* ‘her taraftan, oradan buradan’, *oydağı-qırdağı* ‘çeşitli taraflarda bulunan, her yerdeki’, *oyqı-şoyqı* ‘1) Eğri büğrü, engebeli 2) Gelişigüzel, rastgele’, *oynap-qül* ‘1) Oynayıp gülmek, eğlenmek 2) Gönül eğlendirmek’, *onday-munday* ‘öyle böyle’, *onda-munda* ‘orada burada, oraya buraya’, *onı-mumı* ‘onu bunu’, *ökpe-bavır* ‘akciğer karaciğer’, *ökpe-reniş* ‘küskünlük, dargınlık’, *ölen-jır* ‘şiir, şarkı, şarkı türünün genel adı’, *ölip-öş* ‘çok yorulmak, mecali kalmamak’, *ölip-talıp* ‘çok zorlanarak, zar zor, yorularak, bin bir güçlülük’, *önip-ös* ‘1) Artmak, çoğalmak 2) Gelişmek, çoğalmak’, *ösek-ötirik* ‘dedikodu, gıybet, fitneci, söylenti’, *parız-qarız* ‘vatandaşlık borcu, insani ve milli vazife’, *sana-sezım* ‘şuur, bilinç, düşünce’, *savda-sattuk* ‘ticaret, alışveriş’, *sân-saltanat* ‘1) Güzellik, şıklık, zarıflık 2) Tören, merasım’, *sân-saltanattı* ‘ihtişamlı, görkemli, muhteşem’, *süyüp-quş* ‘sevip okşamak’, *sıy-qoşemet* ‘izzet, ikram, saygı, hürmet’, *sıy-qurmet* ‘izzet, ikram, saygı, hürmet’, *sıy-sıbağa* ‘hediye, armağan’, *sıy-sıyapat* ‘1) Hediye, armağan 2) Saygı, değer, hürmet’, *sınap-mine* ‘eleştirmek, ayıplamak, suçlamak’, *tav-tas* ‘dağ taş’, *teli-tentek* ‘yaramaz, haylaz, kaba, kavgacı kimse’, *turmıs-jay* ‘örf, adet, gelenek’, *turmıs-salt* ‘örf, adet, gelenek’, *tulğa-turpat* ‘dış görünüş, beden, vücut, tip’, *tırısıp-bürisip* ‘inatlaşarak, aksileşerek’, *tırısıp-turmısıp* ‘çalışıp çabalayıp’, *tilek-talap* ‘dilek, arzu, istek, talep’, *uv-zâr* ‘zehir, zıkkım, ağrı’, *ühilep-ahıla* ‘oflamak, puflamak’, *ulan-baytaq* ‘uçsuz bucaksız, çok geniş, engin’, *urıp-soq* ‘dövmek, vurmak’, *urıs-keris* ‘kavga, dövüş’, *urıs-qağıs* ‘atışma, ağız kavgası’, *usak-tüyek* ‘ufak tefek eşya, öteberi’, *uyalmay-qızarmay* ‘utanmadan, sıkılmadan’, *ügit-nasihât* ‘öğüt, nasihat’, *üzildi-kesildi* ‘kesin olarak, katıyen’, *üzip-jar* ‘bölük bölük, parça parça etmek’, *üzip-jul* ‘kapışmak, aceleyle almak’, *üyli-jaylı* ‘çoluk çocuğu olan, evli barklı’, *ülgi-önege* ‘davranışlarıyla örnek olmak’, *üsti-bası* ‘1) Üst baş 2) Beden, vücut’, *hal-ahıval* ‘ahval, vaziyet, durum’, *hal-jağday* ‘ahval, vaziyet, durum’, *hal-jay* ‘ahval, vaziyet, durum’, *şala-jansar* ‘ölmek üzere olan, can çekişen’, *şam-şıraç* ‘1) Mum 2) Dahi 3) Göz nuru’, *şan-tozan* ‘toz, toprak’, *şat-şadıman* ‘mutlu, şadman, memnun’, *şeksiz-şetsiz* ‘sınırsız, sonsuz, uçsuz bucaksız’, *şen-şekpen* ‘makam, mevki, unvan, rütbe, şen, şöhret’, *şet-jağa* ‘1) Kenar, uç, kıyı 2) Bir konu hakkında detaylı olmayan bilgi’, *inta-jiger* ‘gayret, çaba’, *inta-zeyin* ‘heves, istek, niyet, dilek, arzu’, *inta-ıqlas* ‘heves, istek, niyet, dilek, arzu’, *ıntımaq-birlik* ‘birlik, beraberlik, kardeşlik’, *ırıs-bereke* ‘1) Rızık, bereket, zenginlik 2) Kısmet, nasip’, *ırıs-dävlet* ‘1) Rızık, bereket, zenginlik 2) Kısmet, nasip’, *ııldap-pııldap* ‘oflayıp, puflayıp, nefes nefese, soluk soluğa’, *izbe-iz* ‘peşi sıra, peş peşe, birbirinin ardı sıra’, *iz-tüz* ‘haber, işaret, iz, belirti’, *iz-tüzsiz* ‘habersiz’, *ile-şala* ‘derhal, hemen, vakit geçirmeden’, *ilip-tart* ‘dalga geçmek, alay etmek’, *ilnip-salımp* ‘zor

hareket etmek, güçlkle kımıldamak’, *irip-şiri* ‘çürümek, kokuşmak’, *is-äreket* ‘hareket, davranış, iş, faaliyet’, *is-qiyımıl* ‘hareket, davranış, iş, faaliyet’, *işek-qarın* ‘işkembe, iç, karın, bağırsak’, *işpey-jemey* ‘1) Yemeden, içmeden 2) Boşu boşuna, boş yere’, *işip-je-* ‘1) Yiyip içmek 2) Yiyecek gibi bakmak, gözünü ayırmadan bakmak’, *işip-jem* ‘yiyecek içecek, gıda maddeleri’ vb.

**c) Sınırdaş Anlamalı İkilemeler (~korreliyatıvtes):** Bu türden ikilemeler, görev itibariyle aynı ve birbiriyle ilişkili kelimelerden oluşur. Kazak Türkçesinde bu gruba giren ikilemeler de sayıca fazladır. Mesela; *ayaq-qol* ‘ayak kol’, *qol-ayaq* ‘kol ayak’, *äke-şeşe* ‘anne, baba, ebeveyn’, *qazan-oşaq* ‘kazan ocak’, *qol-qanat* ‘kol kanat’, *saqal-murt* ‘sakal bıyık’, *soqa-sayman* ‘saban, pulluk takımı’, *öner-bilim* ‘bilim’, *ökpe-bavır* ‘akciğer karaciğer’, *abısın-ajın* ‘kardeş, akraba kimselerin hanımları’, *ağalı-inili* ‘kardeş kimseler’, *aqırıp-jekir* ‘bağırıp çağırarak azarlamak’, *ata-ana* ‘ana baba, ebeveyn’, *avzı-murnı* ‘ağız burnu’, *ädet-qurıp* ‘örf, adet, gelenek, görenek, anane, töre’, *ädet-salt* ‘örf, adet, gelenek, görenek, anane, töre’, *äzil-qaljıı* ‘şaka nükte’, *äke-baba* ‘ecdat dedeler’, *äl-avqat* ‘hal durum’, *bağım-kütim* ‘besleme’, *bağıp-qaq-* ‘beslemek, büyütmek, yetiştirme’, *baq-bereke* ‘uğur, şans, talih’, *baq-dävlet* ‘zenginlik, rızık, varlık’, *baqsı-balger* ‘cinci üfürükçü’, *baqsı-tävip* ‘cinci üfürükçü’, *baqşa-bav* ‘bağ bahçe’, *basıp-janıšta* ‘kırmak, dağıtmak, parçalamak’, *bet-ajar* ‘yüz, çehre, sima’, *bet-avız* ‘yüz, çehre, sima’, *buzav-torpaq* ‘ineğin bir yaşına gelmiş yavrusu’, *dav-janjal* ‘kavga münakaşa’, *däندی-daqıl* ‘hububat tahıl’, *däm-tuz* ‘1) Tat, tuz, lezzet 2) Kıymetli misafire yapılan ikram 3) Alın yazısı, kader, kısmet’, *el-jurt* ‘eş dost, akraba, bütün halk, el gün’, *er-azamat* ‘erkek’, *erli-zayıptışa* ‘karı koca gibi’, *er-sayman* ‘eyer takımı’, *er-toqım* ‘eyer takımı’, *er-turman* ‘eyer takımı’, *erik-jiger* ‘iradeli olma’, *erinbey-jalıqpay* ‘bıkmadan usanmadan’, *esen-aman* ‘sağ salım’, *esen-sav* ‘sağ salım sağ selamet’, *esep-kisap* ‘hesap kitap’, *jaqın-juvıq* ‘akraba eş dost tanıdık’, *jaqın-jurağa* ‘yakın akraba’, *jala-päle* ‘iftira karalama’, *jalap-juqta* ‘yalayıp yutmak silip süpürmek’, *jal-quyrıq* ‘1) Atın kuyruk ve yelesi 2) Destek, dayanak’, *jata-jastana* ‘acele etmeden yavaş yavaş’, *jeke-dara* ‘1) Özel, başkasından farklı 2) Yapa yalnız’, *jeke-daralıq* ‘özel olma durumu farklılık’, *jele-jort* ‘orta hızla gitmek’, *jelep-jebe* ‘korumak himayesine almak’, *jeter-jetpes* ‘ulaşmaya az kala’, *jetim-jesir* ‘dul yetim’, *joq-jutaı* ‘fakir, fukara, yoksul’, *joq-jitik* ‘fakir, fukara, yoksul’, *joq-jutaıdıq* ‘fakirlik, fukaralık, yoksulluk’, *jın-şaytan* ‘cin şeytan’, *jın-peri* ‘cin peri’, *jır-aıız* ‘manzum şekilde söylenen efsane’, *jır-dastan* ‘uzun şiir destan’, *jır-duman* ‘eğlence’, *iyilip-bügil* ‘eğilip selam vermek saygı göstermek’, *kem-ketik* ‘1) Eksiklik, yetersizlik 2) Yoksulluk’, *kese-ayak* ‘çay takımı’, *kesip-jarıp* ‘açıkça, tam, kesin olarak’, *köı-qoqır* ‘1) Süprüntü, çöp 2) Eski püskü eşyalar’, *köne-köski* ‘eski püskü çok eski’, *körpe-tösek* ‘yatak yorgan’, *küyli-jaylı* ‘varlıklı zengin’, *küşti-quvattı* ‘güçlü kuvvetli zengin varlıklı’, *küyip-jan* ‘yanıp kül olmak’, *küyip-pis* ‘üzülmek darılmak’, *küldi-küyeleş* ‘kir,

pas, is', *kül-qoqır* 'toz, toprak, pislik', *kül-qoqıs* 'toz, toprak, pislik', *kir-qojalaq* 'çok kirli pasaklı', *kir-qoqıs* '1) Kirli eşya, çer çöp 2) Kötü alışkanlık', *kir-qoñ* 'kirli çamaşır', *qağa-soğa* 'ite kaka', *qağaz-qalam* 'kâğıt kalem', *qadır-qasiyet* 'itibar şeref', *qalğıp-mülgi* 'uykusu gelmek uyuklamak', *qam-jay* 'hal, durum, vaziyet', *qaru-jaraq* 'savaş sırasında savunma ya da saldırı amacıyla kullanılan silahların genel adı', *qarğap-sile* 'lanetlemek, lanet etmek, kargışlamak, kargımak', *qaru-jaraqtan* 'silahlanmak silahlı duruma gelmek', *qaru-sayman* 'silah', *qatar-qurbı* 'yaşıt, emsal, akran', *qıq-şiyq* 'gıcır diye çıkan ses', *qoy-eşki* 'koyun, keçi, davar', *qoldi-ayaqtı* '1) Elverişli uygun 2) Söz dinleyen, itaatkâr, uslu', *qonıs-jay* 'mekân yer', *qora-jay* '1) Ahır, ağıl 2) Samanlık', *qorlıq-zorlıq* 'eziyet, azap, cefa', *quvğın-sürgin* 'ceza, baskı, sürgün dönemi', *quvlıq-sumdıq* '1) Hilekârlık düzenbazlık 2) Zalimlik gaddarlık', *mal-mülük* 'mal mülk gayrimenkul', *meken-jay* '1) Adres, ikamet 2) Ev, bina', *muñ-şer* 'üzüntü, kaygı, endişe', *mülgip-qalğıp* 'yarı uykulu halde', *oynap-qül* '1) Oynayıp gülmek, eğlenmek 2) Gönül eğlendirmek', *ontüstik-şığıs* 'güneydoğu', *ökpe-bavır* 'akciğer karaciğer', *öleñ-jır* 'şiiir, şarkı, şarkı türünün genel adı', *önip-ös* '1) Artmak, çoğalmak 2) Gelişmek, çoğalmak', *ösek-ötirik* 'dedikodu, gıybet, fitneci, söylenti', *parız-qarız* 'vatandaşlık borcu, insani ve milli vazife', *sana-sezım* 'şuur, bilinç, düşünce', *savda-sattık* 'ticaret alışveriş', *sän-saltanat* '1) Güzellik, şıklık, zariflik 2) Tören, merasim', *sän-saltanattı* '1) Güzellik, şıklık, zariflik 2) Tören, merasim', *sıy-qurmet* 'izzet, ikram, saygı, hürmet', *sıy-sıbağa* 'hediye armağan', *sıy-sıyapat* '1) Hediye, armağan 2) Saygı, değer, hürmet', *sın-sımbat* 'yüz, çehre, sima', *tiyın-teben* '1) Metal bozuk para, kuruş 2) Akçe, para', *toy-dürmek* 'düğün, şölen, toy, eğlence', *toy-duman* 'düğün, şölen, toy, eğlence', *turmıs-jay* 'örf, adet, gelenek', *turmıs-salt* 'örf, adet, gelenek', *ul-qız* 'erkek kız', *şañ-tozañ* 'toz toprak', *ınta-jiger* 'gayret çaba', *ınta-zeyin* 'heves, istek, niyet, dilek, arzu', *ınta-ıqılas* 'heves, istek, niyet, dilek, arzu', *is-äreket* 'hareket, davranış, iş, faaliyet', *is-qiyml* 'hareket, davranış, iş, faaliyet', *işek-qarın* 'işkembe, iç, karın, bağırsak', *işpey-jemey* '1) Yemeden, içmeden 2) Boşu boşuna, boş yere' vb.

## 2) Bir ya da iki kelimesi aynı ve zaman zaman anlamsız ses benzerliklerinden oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde bu tür ikilemeler, iki gruba ayrılır:

- Bir kelimesi anlamlı diğer kelimesi anlamsız olan ikilemeler
- İki kelimesi de anlamsız olan ikilemeler

Bir kelimesi anlamsız ikilemeler, hangi kelimesinin anlamsız olduğuna göre iki gruba ayrılabilir (Balaqayev vd., 1967: 35-36; Isqaqov, 1991: 120):

**1) Birinci Kelimesi Anlamli, İkinci Kelimesi Anlamsız İkilemeler:** Kazak Türkçesinde bu ikileme türünün örnekleri şöyledir: *azın-avlaq* ‘azıcık, birazcık, az çok’, *bala-şaq* ‘çoluk çocuk’, *köl-kösir* ‘bol bolca’, *däri-därmek* ‘ilaçlara verilen genel ad’, *falan-filan* ‘falan filan’, *abılıp-sabılıp* ‘1) Yorgun argın 2) Tez, acele, alelâcele, paldır küldür’, *abır-dabır* ‘gürültü, patırtı, şamata’, *azan-gazan* ‘gürültü, patırtı ederek’, *bal-bul* ‘canlanmak, yüzüne kan gelmek’, *bulqan-talqan* ‘1) Öfkelenmek, kızmak 2) Alt üst olmak’, *bıǵı-şıǵı* ‘rastgele, gelişigüzel’, *dal-dul* ‘paramparça, pare pare’, *del-sal* ‘üzerine ağırlık rehavet çökerek’, *em-dom* ‘halk hekimliği’, *em-domda* ‘halk hekimliği yoluyla tedavi etmek’, *jüdep-jadap* ‘yorgun argın’, *jın-jibir* ‘cin, şeytan’, *it-ırǵıljın* ‘köpek gibi kavga etmek’, *iyu-qiyu* ‘1) Gürültü 2) Perişan olmak’, *köl-kösirü* ‘çok’, *köne-köski* ‘eski püskü, çok eski’, *qakan-suqan* ‘kaba davranış, yersiz hareket’, *qıqa-sıqa* ‘eğri büğrü’, *qoqtıq-soqtıq* ‘eski püskü, çerçöp’, *qoqım-soqum* ‘her türlü ufak tefek şeyler’, *quk-qutan* ‘1) Fakir fukara, yoksul 2) Cahil, bilinçsiz topluluk’, *oǵıp-buǵıp* ‘şöyle böyle, ne yapıp edip, bir şekilde’, *opay-topay* ‘altüst, rastgele’, *saqır-suqır* ‘fokur fokur’, *tım-tıraqay* ‘her biri bir yana çil yavrusu gibi dağılarak’, *ubap-şubap* ‘arka arkaya, peş peşe’, *ubırıp-şubırıp* ‘arka arkaya, peş peşe’, *usak-tüyek* ‘ufak tefek eşya, öteberi’, *übir-dübir* ‘ayak sesi’, *üki-tüki* ‘dağınık, darmadağınık’, *ündemey-tündemey* ‘ses seda çıkarmadan, sessizce’, *şala-pula* ‘üstünkörü, yüzeysel’, *şala-şarpi* ‘üstünkörü, yüzeysel’, *şal-şaqpit* ‘yaşlı, ihtiyar kimseler’, *şaltay-baltay* ‘boş söz, laf’, *şal-şavqan* ‘yaşlı, ihtiyar kimseler’, *şattı-buttı* ‘abuk sabuk, saçma’, *ıbir-jibir* ‘ağır, yavaş hareket’, *ıbir-sıbir* ‘dedikodu, söylenti’, *ıǵay-sıǵay* ‘seçilmiş en iyisi, kalburüstü’, *anda-sanda* ‘arada sırada, bazen’, *ıǵı-jıǵı* ‘kalabalık, hınca hınç’, *ıǵın-şıǵın* ‘masraf, gider, harcama’, *ıǵın-şıǵınsız* ‘masrafsız, gidersiz’, *ıldım-jıldım* ‘tez, çabuk, ivedi, acele’ vb.

**2) Birinci Kelimesi Anlamsız, İkinci Kelimesi Anlamli Olan İkilemeler:** Kazak Türkçesinde bu ikileme türünün örnekleri şöyledir: *emin-erkin* ‘1) Rahat sıkıntısız 2) İsteddiği gibi arzuladığı biçimde’, *esil-dert* ‘bütün düşüncesi, akli bir şeyde olmak’, *opır-topır* ‘1) Kalabalık, hınca hınç 2) Acil, acele, tez’, *tay-talas* ‘tartışma’, *uşan-teniz* ‘sayısız, sınırsız’, *abır-sabır* ‘alelâcele, apar topar, çabucak’, *azan-qazan* ‘gürültü, patırtı ederek’, *alba-julba* ‘perişan olmak, viran olmak (genellikle elbisesi yırtık-pırtık, saçları dağınık olan insan için kullanılır)’, *bulqan-talqaa* ‘kızmak’, *qoqtıq-soqtıq* ‘eski püskü’, *oǵıp-buǵıp* ‘şöyle böyle, ne yapıp edip, bir şekilde’, *ubap-şubap* ‘arka arkaya, peş peşe’, *ubırıp-şubırıp* ‘arka arkaya, peş peşe’, *ıldım-jıldım* ‘tez, çabuk, ivedi, acele’, *tay-talas* ‘tartışma’, *uşan-teniz* ‘sınırsız, sayısız’ vb.

**b) İki Kelimesi de Anlamsız Olan İkilemeler:** Kazak Türkçesinde bu ikileme türünün örnekleri çok azdır: *abır-sabır* ‘alelâcele, apar topar, çabucak’, *aǵıl-tegil* ‘bol, çok, fazlasıyla’,

*azan-qazan* ‘gürültü, patırtı ederek’, *astan-kesten* ‘altüst, darmadağınık’, *alda-jalda* ‘en kötü ihtimalle, eğer, şayet’, *däl-sal* ‘halsiz kalmak’, *alba-julba* ‘yırtık pırtık pejmürde’ vb.

Çift ikilemelerdeki bazı anlamsız kelimeler, aslında anlamları unutulmuş ya da yok olmuş kelimelerdir. Bugün kullanılan ve anlamsız gibi görünen bu kelimeler, önceleri tek başlarına anlamları olan ve zaman içerisinde kullanımdan düştükleri için anlamları unutulmuş kelimelerdir. Mesela; *jora joldas* ‘arkadaş, yoldaş’ ikilemesindeki *jora* kelimesi, Kazak Türkçesi dışında Özbek, Uygur ve Kırgız Türkçelerinde ‘yoldaş’ anlamında yaşamaktadır. Ya da *toqti torum* ‘koyun sürüsü’ ikilemesindeki *torum* kelimesi, Moğolcada (Moğol asıllı Buryat, Kalmuk) ‘iki yaşına girmemiş deve’ anlamında; *neken sayak* ‘bazen orada burada’ ikilemesindeki *neken* kelimesi, Buryat ve Kalmuklarda ‘bir’ anlamında ve tek başına kullanılabilen kelimelerdir (Balaqayev vd., 1967: 36).

### Sonuç

1) İsimlerden, fiillerden ve yansıma kelimelerden oluşmuş ikilemeler, Kazak Türkçesinin hem yazı hem de konuşma dilinde azımsanmayacak ölçüdedir ve bunlar, Kazak Türkçesi söz varlığının vazgeçilmez öğeleri hâline gelmiştir. Hatta bugün bunlardan bazıları, Rusça terimleri dahi karşılar olmuştur.

2) Kazak Türkçesinde ikilemelerin oluşturulmasındaki ses ve anlam prensipleri Türkiye Türkçesi ile mukayese edildiğinde hemen hemen aynı doğrultudadır. Mesela; ikilemeyi oluşturan kelimenin ilk sesi, ötümsüz olduğunda ikinci kelimenin başındaki ötümsüz sesin yutulması, yerine ya sürekli-patlayıcı /m/ sesi ya da ötümsüz-patlayıcı /p/ sesinin getirilmesiyle yapılan ikilemeler, Türkiye Türkçesindeki ikilemelerle benzer yapıdadır. Mesela; *kötere-mötere* ‘kaldırır kaldırmaz, kaldırdığı gibi’, *şay-pay* ‘çay çeşitleri’ vb.

3) Kazak Türkçesinde ikilemeler daha çok *isimlerle* ve *sıfatlarla* kurulmuştur. Buna karşılık Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ikilemelerin büyük bir çoğunluğu *zarflardan* da meydana gelmiştir. Mesela; *ilinip-salınıp* ‘zor hareket etmek, güçlkle kımıldamak’, *ııldap-pııldap* ‘oflayıp, pufalayıp, nefes nefese, soluk soluğa’ vb.

4) Kazak Türkçesinde, birinci kelimedeki ünlünün düz-geniş, ikinci kelimedeki ünlünün dar-yuvarlak sesine değişmesiyle yapılan ikileme türü vardır. Kazak Türkçesinde bu tür ikilemelere, genellikle ses taklidi kelimelerde rastlanmaktadır. Bu tür ikilemelerde iki ses taklidi kelime, aynen tekrar edildiği gibi ikinci taklidi kelimenin ünlüsünün değişmesiyle de yapılabilir. Mesela; *ars-urs* ‘köpeklerin havlaması ya da insanların kavga etmesi’, *sart-surt* ‘iki nesnenin birbirine çarpışmasından çıkan ses’ vb.



5) Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan kelimelerden biri ötümlü ile başlayıp diğeri de ötümsüz ile başlıyorsa ötümlü ile başlayan kelimenin önce yer aldığı görülmüştür. Mesela; *el-jurt* ‘eş dost, akraba, bütün halk, el gün’, *er-turman* ‘eyer takımı’ vb.

6) Kazak Türkçesinde ikilemelerde her zaman olmasa da ses sayısı az olan kelime, ses sayısı çok olan kelimedenden önce gelmiştir. Mesela; *kedir-budırsız* ‘girinti çıkıntısı olmayan’, *kir-qojalaq* ‘çok kirli, pasaklı’ vb.

7) Kazak Türkçesinde hece sayıları aynı olan ikilemelerde ünlüyle başlayan kelimenin önce geldiği görülmüştür. Mesela; *äzil-mazaq* ‘alay, istihza, mizah, hiciv, yergi’, *azıq-tülik* ‘1) Gıda maddeleri 2) Bakkal, market’ vb.

8) Kazak Türkçesinde hece sayıları eşit ünsüzle başlayan ikilemelerde, ötümlü ünsüzle başlayan kelimenin ötümsüz ünsüzle başlayan kelimedenden önce geldiği görülmüştür. Mesela; *muñ-şer* ‘üzüntü, kaygı, endişe’, *bulqan-talqan* ‘1) Öfkelenmek, kızmak 2) Alt üst olmak’ vb.

9) Bağımsız olarak kullanılmayan sadece ikilemelerde yaşayan bazı kelimelerin Kazak Türkçesinde yaşadığı tespit edilmiştir. Mesela; ‘işkembe, iç, karın, bağırsak’ anlamında kullanılan *işek-qarın* ikilemesinin birinci kelimesi; ‘şaka, nükte’ anlamında kullanılan *äzil-oyın* ikilemesinin ikinci kelimesi, bugün Standart Kazak Türkçesinde kullanılmamakta ve bu kelimeler, görüldüğü üzere yalnızca ikilemelerde yaşamaktadır.

10) Kazak Türkçesinde ikilemelerin yerleri sabittir, değiştirilemez. Ancak bazı ikilemelerin yer değiştirdiği görülür. Mesela; *esen-aman* ‘sağ, selamet’, *aman-esen* ‘sağ salim’ vb.

11) Kazak Türkçesinin yazı ve konuşma dilinde toplam **761**<sup>7</sup> ikileme tespit edilmiştir. İki temel başlık altında incelenen bu ikilemelerin sayısal dağılımı ise şöyledir:

#### A) Tekrara Dayalı İkilemeler

- 1) Kelimenin eksiz biçimde tekrarlanmasıyla yapılan ikilemeler: **78**
- 2) Ek almış bazı kelimelerin tekrarlanmasıyla yapılan ikilemeler: **56**
- 3) İkilemeyi oluşturan kelimelerden birinin bir sesinin değişmesiyle yapılan ikilemeler: **21**
- 4) Kelimelere hece eklenerek yapılan ikilemeler: **48**

<sup>7</sup> Bu sayı, incelenecek yeni edebî metinlerle ve yapılacak yeni derlemelerle daha da artabilir.

**B) Çift İkilemeler: 91**1) İki Kelime Arasında Anlamsal Bağ Bulunan İkilemeler: **8**a) Karşıt Anamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler (~antonim): **24**b) Anlamdaş Esaslı Kelimelerden Oluşan İkilemeler (~sinonim): **227**c) Sınırdaş Anamlı İkilemeler (~korreliyativtes): **132**

2) Bir ya da iki kelimesi aynı ve zaman zaman anlamsız ses benzerliklerinden oluşan ikilemeler iki gruba ayrılır:

a) Bir kelimesi anlamlı diğer kelimesi anlamsız olan ikilemeler iki gruba ayrılır:

1) Birinci Kelimesi Anamlı, İkinci Kelimesi Anlamsız İkilemeler: **50**2) Birinci Kelimesi Anlamsız, İkinci Kelimesi Anamlı Olan İkilemeler: **16**b) İki kelimesi de anlamsız olan ikilemeler: **10****Kaynaklar**

- ABİK, A. D. (1997). Derleme Sözlüğü'nde İkinci Kelimesinin Başında -s Bulunduran Tekrarlar. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü IX. Milli Türkoloji Kongresi*, 15-19 Eylül.
- ABİK, A. D. (2010). (İSİM1 + II/+IU) (İSİM2 +II/+IU)" Kuruluşundaki İkilemeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17(2), 1-20.
- AĞAKAY, M. A. (1953). İkizlemeler Üzerine. *Türk Dili*: 2(7), Ankara.
- AĞAKAY, M. A. (1954). Türkçede Kelime Koşmaları. *TDAY-Belleten*. Ankara.
- AHANOV, K., KÄTENBAYEVA, B. ve ÄBDİGALİYEVA, T. (1997). *Qazaq Tili (Leksika, Sözdin Jasaluvı, Morfologiya)*. Almatı: Ravan.
- AKTAŞ, T. (1996). Yapı ve Anlam Bakımından Almanca ve Türkçede İkilemeler. *Türk Dili Dergisi*, 539, 565-575.
- AKYALÇIN, N. (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- ALKAYA, E. (2008). Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(3).
- ATABAY, N. vd. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- AYDIN, E. (1997). Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler. *Türk Dili Dergisi*, 544, 417-421.
- BALAQAYEV, M., QORDABAYEV, T., HASENOVA, A. ve ISQAKOV, A. (1967). *Qazaq Tiliniñ Grammatikası I Morfologiya*. Almatı.
- BANGUOĞLU, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- BASKAKOV, N. A ve TOŞÇAKOVA, T. M. (1947), *Oyrotsko-Ruskiy Slovar / Oçerk Grammatiki Oyrotskogo Yazıka*. Moskva.

- BAYRAKTAR, F. S. (2005). Kutadgu Bilig’de İkilemeler. Alatau Üniversitesi “Yusuf Has Hacib ve Fikirleri” Sempozyumu. Kırgızistan-Bişkek.
- BİLGEGİL, M. K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÇAĞATAY, S. (1978). *Uygurcada Hendiadyoinler*. Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara.
- DİLÇİN, C. (1992). Fuzulî’nin Farsça Şiirlerinde İkileme. *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri (26 Eylül 1992 1 Ekim 1992)*.
- DİLÇİN, C. (1995). Fuzulî’nin Şiirlerinde İkilemelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni. *In Memoriam Abdülbaki Golpınarlı Hatura Sayısı I, Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları, 19*, 157-202.
- DURGUT, H. (2004). Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler. *Türk Dil Kurumu V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ankara.
- ERDEM, M. D. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine. *Bilig, 33*, 189-225.
- EREN, H. (1949). İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında. *DTCF Dergisi, 7(2)*, 283- 286.
- ERGİN, M. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GENCAN, T.N. (2001). *Dilbilgisi*. Türk Dilleri Araştırma / 01, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GÜLENSOY, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜLTEK, V. (2004). *Bilim ve Sanat, Rusça-Türkçe Sözlük*. Ankara.
- GÜNER DİLEK, F. (2004). Altay Türkçesinde İkilemeler. *Bilig, 28*, 83-100.
- HATİBOĞLU, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- HENGİRMEN, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri*. Ankara: Engin Yayınları.
- ISQAQOV, Ä. (1991). *Qazırğı Qazaq Tili*. Almatı.
- KARA, M. (2009). Hakas Türkçesinde İkilemeler. *Gazi Türkiyat, 4*, Ankara.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAHAN, L. (2004) *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Qazaq Tiliniñ Aymaqtıq Sözdigi (1999). Almatı.
- Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi № 1-tom, 1974; 2-tom, 1976; 3-tom, 1978; 4-tom; 1979; 5-tom 1982; 7-tom, 1983; 8-tom, 1985; 9-10 tom, 1986. Almatı.
- KOÇ, K., BAYNİYAZOV, A. ve BAŞKAPAN, V. (2013). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- NAGY, E. K. (2004). *İki taşla bir kuş... Çağataycada Hendiodyoin*. Türk Dil Kurultayı Bildirileri I. V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı: Ankara, 20-26 Eylül 2004.
- ORALTAY, H. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını.
- ÖLMEZ, Z. K. (1997). *Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)*. Türk Dilleri Araştırmaları, 7, 19-40.
- ÖZTOPCU, K. (1992). *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- ÖZ, A. (1997). Özbek Türkçesinde İkilemeler. *Türkoloji Dergisi, 12(1)*, 287-311.

- ÖZTÜRK, S. (2008). Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(4).
- SAVRAN, H. (1998). Orhun Yazıtlarında Eş Heceli İkilemeler ve Sıralama Kuralları Üzerine. *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9-10. Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı, 565-570.
- SEV, G. (2004). Divan-ü Lügat-it Türk'te İkilemeler. *Türk Dili Dergisi*, 634, 497-510.
- TALU, F. N. (2003). *Süheyl ü Nev-Bahâr'da İkilemeler*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Mersin.
- TEKİN, T. (1998). "İkilemeler" *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TUNA, O. N. (1949). Türkçede Tekrarlar. *TDED III*, 429-447.
- TUNA, O. N. (1950). Türkçede Tekrarlar 2. *TDED IV*, 35-82.
- TUNA, O. N. (1986). Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabî Bir Ünsüz Dizisi. *TDAY-Belleten* 1982-1983, 163-228.
- TURKAY, K. (1987). Kâşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler. *Ömer Asım Aksoy Armağanından Ayrıbasım*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 212-257.
- TDK. (1998). Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları.
- UÇAR, İ. (2009). *Kazak Türkçesinde İkilemeler ve Özellikleri ve Bu Özelliklere Göre İkilemelerin Sınıflandırılması*. Kızılorda Korkutata Devlet Üniversitesi Türk Dünyası Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Bitirme Tezi, Kızılorda, Kazakistan.
- ULUTAŞ, İ. (2007). Kırgız Türkçesinde İkilemeler. *Akademik Bakış*, 13, 1-15.
- USER, H. Ş. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yayınları.
- UYGUN, H. (2007). *Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- ÜSTÜNOVA, K. (2002a). *Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 21-27.
- ÜSTÜNOVA, K. (2002b). *Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 28-38.
- ÜSTÜNOVA, K. (2002c). *Türkiye Türkçesinde Üçlemeler Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 226-235.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- VURAL, H. (2004). Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ankara.
- YASTI, M. (2007). Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Sekil Özellikleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 51-87, Konya
- YAVUZ, S. ve TELLİ, B. (2013). İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- YUDAHİN K. K. (1988) *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*. I-II (Aktaran: Abdullah Taymas) TDK Yayınları: Ankara.
- ZÜLFİKAR, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: TDK Yayınları.